

BABITS MIHÁLY A GÓLYAKALIFA CÍMŰ REGÉNYÉNEK VILÁGIRODALMI ELŐZMÉNYE

Poe- és Stevenson-hatás Babits első regényében

ZATYKÓ ZSÓFIA

Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar,
Budapest, Magyarország

ORCID: [0009-0005-4655-9808](https://orcid.org/0009-0005-4655-9808)

Absztrakt: Jelen tanulmány Babits Mihály első regénye, *A gólyakalifa* és az angol nyelvű doppelgänger-történetek (*William Wilson*, *Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete*) közötti konkrét szövegekői párhuzamokat és megegyezéseket hivatott igazolni. Ez a vizsgálat nemcsak a regény interkulturális pozícióját bizonyítja, hanem Babits sokrétű filozófiai és irodalmi gondolkodását is.

Kulcsszavak: doppelgänger-történetek, Poe, Stevenson, komparatív elemzés, Ricœur, identitás dichotómiája, erkölcsi polaritás.

THE WORLD LITERARY ANTECEDENTS OF MIHÁLY BABITS'S NOVEL *THE STORK CALIPH*

Poe and Stevenson's Influence on Babits's first novel

Abstract: This study aims to demonstrate the specific intertextual parallels and correspondences between Mihály Babits's first novel, *The Stork Caliph*, and classic Anglophone doppelgänger narratives, such as *William Wilson* and *The Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde*. This analysis not only highlights the intercultural positioning of Babits's most modernist novel but also reflects the writer's complex philosophical and literary thought.

Keywords: doppelgänger narratives, Poe, Stevenson, comparative analysis, Ricœur, the dichotomy of identity, moral polarity.

BEVEZETŐ

A gólyakalifa Babits Mihály leghíresebb regénye, amely a kor magyar irodalmában több szempontból is újító erővel hatott. Az elmúlt több mint száz évben számos kutatás célpontjává vált a mű, így úgy tűnhet, hogy *A gólyakalifáról* nehéz újat mondani. EKÖP-kutatásomban azonban – melynek elsődleges célja a regény interkulturális párhuzamainak vizsgálata volt – újdonságnak számít, hogy *A gólyakalifa* és a vizsgált angol nyelvű doppelgänger-történetek között konkrét szövegközi párhuzamokat és megegyezéseket kerestem, melyeket komparatív elemzéssel bizonyítottam. Az alábbi tanulmány tehát egy nagyobb kutatásból kiragadott részlet, mely *A gólyakalifa*, a *William Wilson* és a *Dr. Jekyll*-történet irodalmi párhuzamait hivatott igazolni.

POE-HATÁS *A GÓLYAKALIFÁBAN*

Babits István feljegyzéseiből tudjuk, hogy Babits első fordításait Edgar Allan Poe és Oscar Wilde verseiből készítette.¹ 1904-re már számos Poe-verset lefordított, melyről levélben tájékoztatja Kosztolányit,² aki 1907-ben a következőképpen dicséri költőbarátját: „Te vagy a mi Poe Edgárunk, aki az ázsiai magyar szavaknak felfedezi az értékét és valeurét.”³ Dicséret ez, hiszen E. A. Poe a *Nyugat* első nemzedékének közkedvelt, követendő példája volt mind hátborzongató históriái, mind poétikai művészete folytán. Nem mellesleg Babits *A harangok* című Poe-fordításával hívja fel magára a figyelmet, és arat sikert a Négyesy-szemináriumon 1905-ben.⁴ Babits számos verset fordított az amerikai szerzőtől. Allan Poe fantasztikuma felfedezhető az 1909-es *Levelek Iris koszorújából* kötet élményvilágán is: „a *Sírvers*, a *Régi szálloda*, a *Városvég*, a *Vérivő leányok*, *A halál automobilon*, *A templom! Röpiül!*, *A világosság udvara* néhány motívuma, hangulati hatása E. A. Poe bizarr, félelmetes világát idézik”.⁵ 1917-ben felkérést kap Poe legszebb prózai alkotásainak kötetbe rendezésére, amiből azonban csak 1925-ben kerül

¹ Gál István: Babits és az angol irodalom, in uő: *Babits Mihály. Tanulmányok, szövegközlések, széljegyzetek*, Budapest, Argumentum–OSZK, 2003, 51.

² Babits levele Kosztolányinak, in Belia György (szerk.): *Babits Mihály, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső levelezése*, Budapest, Akadémiai, 1959, 12.

³ Kosztolányi levele Babitsnak, in uo., 162.

⁴ Sebők Melinda: A modernség tetőfoka konzervatív formában, Babits és Amerika, *Hitel*, 2011/8, 112.

⁵ Sebők Melinda: Filozófiai kérdések, műfaji-formai sokszínűség Babits Mihály *Levelek Iris koszorújából* című kötetében, *Tiszatáj*, 73. évf., 2019/2, 115.

sajtó alá egy-egy saját fordítása.⁶ Babits *Groteszk és arabeszk* című E. A. Poe-novellákat tartalmazó műfordításkötete 1928-ban jelenik meg az Athenaeum Kiadónál.

Poe *William Wilson* című novelláját az évek során többek között Odorics Ferenc,⁷ Angyalosi Gergely⁸ és Arany Zsuzsanna⁹ is megjelölte *A gólyakalifa* tematikus mintájaként. A mű a főszereplő tapasztalatain kívül szerkezetében is mutat átfedést *A gólyakalifával*, ugyanis itt is – éppen, mint Babits regényében – egy retrospektív önéletírás foglalja keretbe a hátborzongató hasonmás-történetet. A novella a serdülőkortól kezdve William Wilson bűnös életét és az ugyanazt a nevet viselő hasonmásával való találkozásait követi végig, melyek az „igazi” Wilson lelkiismeretének kritikus hangjait hivatottak megjeleníteni a kicsapongó élettel szemben. A novella tehát leegyszerűsítve ugyanúgy a jó és rossz dichotómiájára épül, mint *A gólyakalifa*.

Mindkét mű főszereplőjének életében egy konkrétan behatárolható pillanat váltja ki a hasonmás realizációját: Elemérben a majális éjszakáján formálódik először meg az éberlétben is visszaidézhető asztalosinas alakja, míg Wilsonnál a Mr. Bransby iskolájába való beiratkozás napja, hiszen ezen a napon találkozik először a másik William Wilsonnal. Mindkét momentum kulcsfontosságú a szereplők valódi énjének fejlődéstörténetében.

Wilson karaktere hűen követi a kor népszerű – Dorian Greynél és Tábornok Elemérnél is megfigyelhető – figurájának jellemét; a jóváágású, olykor öntelt és nagyravágyó, fiatal fiú sikert sikerre halmoz, és hajszolja az élet örömeit: „Kitűntem iskolatársaim közül, és lassú, de magától értetődő fokozatossággal fölényre tettem szert minden, nálamnál nem sokkal idősebb tanuló társammal szemben [...]”¹⁰ A fenti idézet összecseng Elemér szinte objektív, semleges önjellemzésével; „Általában nagy fölényben voltam a társaim fölött. Szerettek, bámultak, mert szép voltam és ügyes fiú, okosabb és erősebb is, mint ők, mert szép ruhában jártam, és mindig volt zsebpénzem, és főleg mert csöppet sem törődtem velük,

⁶ Róna Judit: *Nap nap után. Babits Mihály életének kronológiája 1915–1920*, Budapest, Balassi, 2014, 271; Sebők: *A modernség tetőfoka*, 110–119.

⁷ Odorics Ferenc: A gólyakalifák történetei, in Sipos Lajos (szerk.): „...Ígévé vált”. *Tanulmánygyűjtemény az ELTE XX. Századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke által hirdetett Babits Mihály életműve hallgatói pályázatra leadott dolgozatokból*, Budapest, ELTE, 1985, 135.

⁸ Angyalosi Gergely: Babits, Freud és a „keresztény lélekelemzés”, in Kelevész Ágnes – Lengyel Imre Zsolt (szerk.): „Ki mit lát belőle”. *MIT-konferenciák 4.*, Budapest, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2017, 129.

⁹ Arany Zsuzsanna: Stevenson rémálma, *Irodalomismeret*, 2014/3, 53.

¹⁰ Ahol egyértelműen érzékelhető, hogy melyik idézet melyik regényből van, ott a továbbiakban csak az idézet mellett zárójelben tüntetem fel az oldalszámot. Edgar Allan Poe: *William Wilson*, ford. Véték Gábor, in *E. A. Poe legjobb elbeszélései*, Debrecen, Szukits, 2012, 101.

és egyáltalán nem tulajdonítottam értéket a barátságuknak.”¹¹ Látszik tehát, hogy mind Wilson, mind Elemér rendelkezik egyfajta önreflexióval, amely a másoktól való különbözőség koncepciójára épül. Állandó kitüntetett szerepük miatt egyikük sem képes a szeretet és a törődés értékét felmérni. Ez a tárgyilagosan felsőbbrendű önreflexivitás mutat rá arra, hogy vajon miért pont ők azok, akikben kialakul az élet kettősségére való érzékenység; életükben túlreprezentált a lét szép oldala, a díjnak „arany álma”, így belsőjükből előtör az emberi lélek szűkszerű másik pólusa. Elemér szépségének és műveltségének ellenpontja a díjnak züllöttsége és kilátástalan életmódja, Wilson erkölcstelen életének pedig a másik Wilson lelkiismeretes intelmei tartanak tükröt.

A doppelgänger-történetekben magától értetődő módon sokszor jut fontos szerep a tükörnek és így a tükörképnek. A Poe-novella csattanója is ebben a motívumban leli megoldását, ennek köszönhetően hullik le valamelyest a lepel a kettős Wilson rejtélyéről. „A tükör, a korabeli »unheimlich« legfőbb artefaktuma”,¹² így nem meglepő, hogy Babits is él eme eszköz kihasználásával, hiszen Tábornok Elemér a mű során többször is beszámol a tükörképével kapcsolatos szorongásairól; „Mindig valami kettősséget éreztem magamban, [...] és mikor a tükörbe néztem, a fülemből ságta: – Ne higgy ennek a szép fiúnak! Ez nem te vagy, ez eltakar téged. E mögött keressed magadat, keress engem!” (19)¹³ A *William Wilson* a kifejezés hagyományosabb értelmében nevezhető hasonmás-történetnek, mivel a két Wilson élete közötti párhuzamokon kívül őket testalkatuk, vonásaik és öltözetük egyezősége is összeköti. Bár Elemér és a díjnak életében is vannak hasonló motívumok, mint Etelka és a prostituált alakja, de a főszereplő és alteregója külsőre szöges ellentétei egymásnak.

A személyiség kettősségének tudatában élő karakter sorsa meg van pecsételve, hiszen nem lehet úgy élni, hogy valaki nemcsak a léttel, hanem a lét tudásával is rendelkezik. Előbb-utóbb a két én elkerülhetetlen egymáshoz közeledése összeütközést eredményez, ami egyenlő a halállal. Ezt az analógiát mind a *William Wilson*, mind a *Gólyakalifa* (sőt, a *Dorian Grey arcképe* és a *Dr. Jekyll*) története tökéletesen alátámasztja, mivel ezen művek szereplői mind rendhagyó tapasztalattal rendelkeznek azáltal, hogy felismerik létük kettősségét. A valós én és alteregója egymáshoz való közeledése Poe novellájában abban nyilvánul

¹¹ Babits Mihály: *A gólyakalifa*, Budapest, Szépirodalmi, 1981, 6.

¹² Kovács Krisztina: *Démonok között. A gólyakalifa és a zsánerfilm (rémfilm, kísértetfilm, noir-elemek)*, *Tiszatáj*, 2021/7–8, 134.

¹³ Továbbá: „Szemközt egy tükör volt, az arcomat néztem. Tiszta, telt, ifjú arc, te vagy az én arcom? Jaj, egy másik arcot is ismerek, amely szintén az enyém, magányos, éhes, unt barangolásaim között, kirakatok tükörüvegeiben láttam megvillanni egy kiálló pofacsontú, nagy ádámcsutkájú, vizenyős szemű, pattanásokkal teli, ellenszenves arcot.” (116)

meg, hogy a másik Wilson egyre jobban hasonlít Wilsonra: „Játéka abban állt, hogy tökélyre fejlessze utánzásomat.”(104) Ezen kívül mindkét mű elején még fennáll a két én egészséges távolságának lehetősége; ekkor Wilson még azt is el tudja képzelni, hogy „érzései barátsággá érlelődjenek”(106) alteregója iránt (vagyis kezdetben nyitott a lelkiismeretes életre), és Elemér is inkább tudományos távolságtartással szemléli álombéli énjét. Az én két felének közeledésével azonban mind Wilsonban, mind Elemérben kialakul a gyűlölet a másik entitás iránt. A teljes megsemmisülésre mindkét főszereplő válasza az önreflexió, az élettapasztalat vallomásszerű megírása. Mindketten a halál árnyékában vállalkoznak életük „aktáinak” összerendezésére és ezáltal az egyetlen lehetőségre, hogy megörökítsék létezésüket. Emellett mindketten két énjük közeledtével azok teljes elválasztására törekszenek – akár (ön)gyilkosság árán is, melynek következtében végérvényesen egygé olvadnak az alteregók. A két én végső csatája tehát mindkét történetben elkerülhetetlenül bekövetkezik. William Wilson erkölcsös hasonmása a következőképpen fogalmazza ezt meg: „Íme legyőztél, s én meghalok. Ámde ezentúl te is halott leszel – halott a Világ, a Menny és a Remény számára! Énbennem léteztél – s halálommal, amint láthatod ezen képmáson, mely sajátod, mily teljességgel gyilkoltad meg tenmagad!” (117) Poe tehát szöveg szintjén is feloldja a doppelgänger-lét(ek) szétválaszthatatlanságát azáltal, hogy kimondja; az egyik Wilson csak a másik Wilsonnal lehet teljes, egyik létezik a másikban és fordítva. A *William Wilson* elemzői általában egyetértenek abban, hogy a „második” Wilson az „első” lelkiismerete, és végső örületének oka az ezen lelkiismeret lerázására tett kísérlet.¹⁴ Babits ezzel szemben csak a két én közös halálával utal Elemér és a díjnok tragikus egységére, nem nyújtja át készen a befogadói értelmezést az olvasónak. Noha Babits megtartja Poe megoldását a kettős öngyilkosságra vonatkozóan, a fantasztikus elemeket a fiktív író objektivitásával helyettesíti. Nem az alteregó tolmácsolásában derül fény a szereplők egységére, hanem a regényben megszólaló író nyújtja a befogadónak a hiányzó információt azáltal, hogy utal az újságokban is megjelent rejtélyes (ön)gyilkosságra; a homlokon lőtt Elemér esetére, akinek környezetében nem találtak fegyvert.

A névtelenség motívuma is igen szembetűnő párhuzam a két prózai mű között. A William Wilsonok neve megegyezik, de még így is a névtelenség állapotában maradnak, hiszen a befogadó számára rejtve marad valódi nevük. Tábory képtelen felidézni a díjnok nevét és az általa beszélt nyelvet. Ahogyan Elemér számára az egy nyelvvel rendelkező élet és az egy nyelvvel nem rendelkező álom

¹⁴ Melissa Christina Castro: *The Tragedy of Conscience in Edgar Allan Poe's Tales: A Nietzschean/Freudian Dialectical Approach*, Theses and Dissertations 159, 2021, 2.

tere elkülönül egymástól,¹⁵ úgy William Wilson két entitásának megnyilvánulási formája is ezen szempont szerint működik: az „igazi” Wilson nagyhangú, kacérkodó, harsány személyiség, míg hasonmása – az utolsó jelentőségteljes epizódig – kizárólag suttogva kommunikál. Fizikai jelenlétén kívül tehát a másik Wilson halk megjegyzéseivel gyakorol hatást Wilsonra. Hasonló hatást a díjnok Elemér álmában vált ki alantas tetteivel. A másik Wilson suttogását a novella kutatói gyakran a Jung értelmezése szerinti tudatalattiba nyomott jellemmel azonosítják.¹⁶ Ebben az értelmezésben a tudatalatti árnyékként követi az ember mindennapjait, de ebbe az elnyomott árnyékba nem feltétlenül negatív és bűnös érzések kerülnek, hanem – mint Wilson esetében is – akár olyan pozitív jellemzők, mint a „jó és rossz közötti különbségtétel képessége”,¹⁷ attól függően, hogy az adott személy mit talál nem kívánatosnak. Ha az ember elmulasztja felismerni, hogy az árnyék is az ő része, akkor Jung szerint ez neurotikus zavart okozhat,¹⁸ amely Wilsonnál – ebben az értelmezésben – elő is áll.

Jelen komparatív elemzés Poe *William Wilson* novellája és Babits *A gólyakalifa* regénye között rámutat arra, hogy Babits – bár tematikusan jelentősen módosította a koncepciót – minden bizonnyal Poe-tól kölcsönözte művének szerkezetét. Ezt bizonyítja az említett párhuzamokon kívül az is, hogy az ilyen fajta specifikus doppelgänger-történetre korábban nem volt precedens a magyar irodalomban, így magyar példa nem szolgálhatott olyan pontosan megfeleltethető inspirációként „a mi Poe Edgárunk” számára, mint a *William Wilson*-novella.

STEVENSON-HATÁS A GÓLYAKALIFÁBAN

Robert Louis Stevenson *Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete* című regénye részét képezte Babits könyvtárának,¹⁹ emellett a költő *Az európai irodalom történetében* is említést tesz róla: „Stevensont mint ifjúsági írórt ismertük, de sejtelmünk sem volt például a Doctor Jekyll-ről, amely gyermekkorunkban jelent meg, s a személyiséghasadás fantasztikus rajzával szinte mutatni látszik már egy azóta

¹⁵ Szűcs Marianna: Önmagukat olvasó szövegek. Babits Mihály *A gólyakalifa*; Robert L. Stevenson *Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete*, in Horváth Kornélia – Sztár Katalin (szerk.): *Szó, elbeszélés, metafora. Műelemzések a XX. századi magyar próza köréből*, Budapest, Kijarat, 2003, 414.

¹⁶ D. J. Moores: Oh Gigantic Paradox: Poe's 'William Wilson' and the Jungian Self, *The Edgar Allan Poe Review*, 2006/7, 32.

¹⁷ Uo., 33.

¹⁸ Uo., 34.

¹⁹ Gál: *Babits és az angol irodalom*, 97.

föltárult utat.”²⁰ A *gólyakalifával* kapcsolatban számos kutató vetette fel a Stevenson-hatást, többek között V. D. Barker, aki 1938-ban a *The Hungarian Quarterly*-ben egyértelműen állítja, hogy Babits regénye a *Dr. Jekyll* hatása alatt íródott.²¹ Tematikus hasonlóságokra hivatkozik Szűcs Marianna²² és Kardos Pál²³ is, de azokat nem nevezik meg ennél konkrétabban. Hasonlóan gondolja Gál István, aki szerint „A *gólyakalifa* Stevenson *Mr. Jekyll*-jében, nem pedig Wells valamelyik alakjában leli mintaképét.”²⁴ Szintén Gál tanulmányában található egy Babits által tett utalás Stevensonra; az akkor még *Moziparknak* keresztelt verse (ma: *Egy kép, csak egy pillanatra*) keletkezésének magyarázataként utal az *Egy test, két lélek* (*Der Andere*) című 1913-as német filmre,²⁵ ami szerinte „[...] tartalmilag hasonlít a *Gólyakalifához*. Ez a mozifilm talán Stevenson regényéből van csinálva és az van benne, hogy valaki, aki nappal előkelő úr, éjjel csavargó lesz, betöréseket követ el, gyilkol.”²⁶ Tehát első regényének kiadásának évében jelenti ki Babits, hogy van tartalmi hasonlóság a *Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete* és *A gólyakalifa* között. Nem véletlen, hogy Babitsra többek között a *William Wilson*, *Dorian Grey arcképe* és a *Dr. Jekyll* volt nagy hatással regénye megírásakor; ezek a prózai alkotások egymással is párbeszédben vannak, amire Arany Zsuzsanna is rávilágít elemzésében:

Magától értetődő, hogy további alkotásokkal is párhuzamba állítható a *Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete* – mint például Stevenson más műveivel [...], Edgar Allan Poe *William Wilson*-jával vagy Oscar Wilde *Dorian Gray arcképe* (*The Picture of Dorian Gray*) című könyvével, sőt általában a doppelgänger-történetekkel [...].²⁷

A sor tehát könnyűszerrel folytatható *A gólyakalifával*.

Babits és Stevenson regénye között számos olyan tematikus és szerkesztésbeli hasonlóság fedezhető fel, amelyek a két mű párbeszédére engednek következtetni. Az egyik legszembeötlőbb ilyen megegyezés az, hogy Dr. Jekyllnél és Elemérnél is határozottan válik ketté a szereplők jó és rossz oldala. „Az én egy lelkem két különböző testben él és lakozik felváltva” (114) – mondja Elemér, amivel összhangban van Dr. Jekyll tapasztalata: „két személyiséggel és két alakkal

²⁰ Babits Mihály: *Az európai irodalom története*, Budapest, Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt., 1991, 649.

²¹ V. D. Barker: *The Watcher in the Tower*, *Hungarian Quarterly*, 1938/1, 170.

²² Szűcs: *Önmagukat olvasó szövegek*, 410.

²³ Kardos Pál: *Babits Mihály*, Budapest, Gondolat, 1972, 131.

²⁴ Gál István: Babits szerepe a magyarországi angol műveltségben, in uő: *Babits Mihály*, 34.

²⁵ Kovács: *Démonok között*, 121.

²⁶ Gál István: Babits egyes verseinek keletkezéséről, in Gál: *Babits Mihály*, 464.

²⁷ Arany: *Stevenson rémálma*, 53.

rendelkeztem – az egyik teljességgel gonosz, a másik viszont még mindig a régi Henry Jekyll”²⁸ (76). Mindketten az én bűnös részének feltörésével magyarázzák a különös jelenségeket, nem választják le azt magukról: „Gonoszabb, tízszer gonoszabb lettem, az eredendő bűnöm rabszolgája”²⁹; „az utálatos díjnak alapjában szintén én vagyok, én vagyok más burkolatban, más körülmények között”.³⁰ Ez a jelenség mindkettejükben felveti az emberiséget évezredek óta foglalkoztató kérdést, miszerint létezik-e minden emberben inherens módon a jó és rossz. Tábori Elemér ugyan csak találgat ezzel kapcsolatban megnyugvást keresve: „Így van-e ez másoknál is? Mindenkinek van-e ilyen sötét énje, talán rejtve, talán a tudat alatt, lelkének bűnös szerencsétlen alja?” (114), míg Dr. Jekyll határozottabb módon állítja, hogy „minden emberi lény, akivel találkozunk, jóból és gonoszból van összegegyűrva”³¹ (75). Ezáltal mindkét regény felkínál egyfajta – szinte reális – magyarázatot a megmagyarázhatatlannak tűnő történésekre. Hiszen amennyiben a jó és rossz belső küzdelmén az egész emberiség osztozik, akkor nem lehet egyedülálló eset sem Dr. Jekyll, sem Elemér élménye, csupán a jelenség fantasztikus narrációja újdonság.

Elemér önazonosságának fejtegetése során érdemes megfigyelni Paul Ricœur az emberi identitást két részre osztó fogalmait:³² az „őmagaságot” (*ipseit*) és az „ugyanazonosságot” (*mêmeité*), amelyek az emberi identitás természetes összetevői.³³ Ricœur elmélete szerint az őmagaság (*ipseit*) „a szereplő életének olyan egyszeri időbeli teljességeként felfogott egységéből ered, mely őt minden mástól megkülönbözteti”.³⁴ Ezt a „teljességet” megszakíthatja egy váratlan esemény, amely átalakítja az őmagaság jelentését, és a szereplő sorsává válik. Az így létrejött sorsfordító „ütközés” (*concordance*)³⁵ Jekyllnél Hyde megalkotása (illetve előhívása), Elemérnél pedig sötét álmának felbukkanása. Ricœur bevezeti az „azonosságvesztés fikciója”³⁶ fogalmát, ami a jelenleg tárgyalt két regény esetében annyit tesz, hogy az adott szereplő létének kettéhasadása révén „az veszett [...]

²⁸ Robert L. Stevenson: Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete, in uő: *Jekyll és Hyde*, ford. Weisz Böbe, Budapest, Alinea, 2012, 76.

²⁹ Uo., 73.

³⁰ Babits: *A gólyakalifa*, 114.

³¹ „all human beings, as we meet them, are commingled out of good and evil”

³² Szitár Katalin: A csönd hangjai (Babits Mihály: *A gólyakalifa*), in Szitár: *Hiány-jelek. Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Krúdy Gyula írásművészetéről*, Budapest, Universitas Pannonica, 2014, 25.

³³ Paul Ricœur: Az én és az elbeszélte azonosság, in Szegedy-Maszácz Mihály: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Budapest, Osiris, 1999, 373–412.

³⁴ Uo., 383.

³⁵ Uo., 384.

³⁶ Uo., 385.

el, ami lehetővé tette, hogy a szereplőt önnön jellemével egyenlővé tegyük”.³⁷ Vagyis elveszett az egy adott pillanatban konkrétan meghatározható őmagaság (*ipséité*) és az ezzel összefüggő ugyanazonosság (*mêmeté*) egysége. Ez a regényekben tehát annyit tesz, hogy megszűnt Dr. Jekyll és Elemér magabiztos belső öndefiníciója és meghatározott külső megjelenésének egysége hasonmásuk megjelenésével.

Ricœur különbséget tesz egy elbeszélés „szenvedő” (*patients*) és „cselekvő” (*agents*) alanyai között.³⁸ Dr. Jekyll és Elemér mindkét alanyt magukban foglalják, azonban a szerepvállalás különböző arányában. Stevensonnál – bár Dr. Jekyll szándékos tettevel jön létre – Hyde az, aki a cselekvő szerepébe bújik, és ő győzedelmeskedik a történet végére szinte teljesen szenvedő szerepűvé váló Jekyll felett. Ezzel szemben Babitsnál – bár a díjnok is képes önálló döntéseket hozni és akár gyilkolni is – Elemér követi el a hatalommal rendelkező cselekvő alany erőszakosságát, vagyis a díjnok – és így önmaga – megsemmisítését.

Az emlékezet jelentősége mindkét regényben kiemelendő. Szöveg szintjén ugyan hasonlóságra enged következtetni a két történet, hiszen Dr. Jekyll is megfogalmazza, hogy „[a] két természetemnek közös volt az emlékezete”³⁹ (81), és Elemér is így tesz: „egyazon lélek ez a kettő, s ha elszakadtak is egy időre, most összeömlöttek, emlékeik azonosak” (114), de közelebbről megvizsgálva a helyzetet, a díjnok és Elemér kettősének esetében ez nem egyértelmű. Nem véletlen a címadás; „a gólyakalifa perceiként” hivatkozik Elemér azokra a pillanatokra és szituációkra, amikor nem képes visszaemlékezni a díjnok nevére (Dr. Jekylllel ellentétben, aki pontosan emlékszik Mr. Hyde nevére és tetteire), arra a nyelvre, amit álmában beszélt – és így egy konkrét mondatra sem, amit mondott, vagy ami környezetében elhangzott.⁴⁰ Noha említést tesz arról, hogy fel tudja idézni a díjnok hányattatott gyermekkorát,⁴¹ olyan részletek, hogy hol él pontosan hasonmása, rejtve maradnak előtte. Hasonló a helyzet a díjnokkal, aki szintén a kalifa perceit éli át, hiszen csak megérzései vannak Elemér életéből „arany álma” révén, de valós emlékei nem: „De legnyomasztóbb volt, hogy nem emlékeztem a saját gondolataimra.” (98) Ebből a szempontból tehát – bár van átfedés Dr. Jekyll és Elemér tapasztalatában – Mr. Hyde egyértelműbben rendelkezik Dr. Jekyll emlékeivel, és használja fel azokat saját javára, mint a díjnok Elemér emlékeivel – és fordítva.

³⁷ Uo., 386.

³⁸ Uo., 380.

³⁹ „My two natures had memory in common”

⁴⁰ Babits: *A gólyakalifa*, 116.

⁴¹ „ellenben az asztalosinas gyermekkorára most is vissza tudtam emlékezni, mintha azt is átéltem volna, éppen úgy, mint a... a... saját gyerekkoromat.” (45)

Ezenkívül *A gólyakalifához* hasonlóan Stevenson regényében is összefonódik a jószág a szépséggel, míg a lélek rossz, bűnös oldala a csúfsággal, amit Stevenson úgy fogalmaz meg, hogy „egy ocsmány lélek kisugárzása, ami átszüremlik és átforgalmazza porhüvelyét” (20). Az angol író éppen annyira éles határt húz a főszereplő két karakterének ábrázolásában és jellemében, mint Babits, amit az alábbi idézetek támasztanak alá: „Miközben az egyikből a jószág sugárzott, a másik arcára nagy betűkkel, jól láthatóan fel volt írva a gonosz.”⁴²; „De a díjnok teste egészen más volt, mint Eleméré. A díjnoké egy rút, sovány és piszkos test volt.” (115) Ezáltal mindkét író mélyíti a morális létezés két pólusának metaforikus megnyilvánulása közötti árkot. Azonban Dr. Jekyll esetében ennek egy jóval egyetemesebb kifejeződése jelenik meg. Hiszen az ő esetében szándékosságról beszélhetünk; mivel régóta foglalkoztatta a személyiség kettőssége, azoknak szétválasztására tesz tudományos kísérletet. „Az emberiség átka, hogy ezek az egymáshoz nem illő alakok így össze vannak láncolva, hogy a tudat megkínzott méhében ez a két, egymással ellentétes iker állandóan küzdjön egymással. Hogyan válhatnak külön?” (72) – fogalmazza meg Dr. Jekyll. Tehát kezdetben számára még fennáll a döntés lehetősége alakváltozásával kapcsolatban, míg ugyanez Elemér esetében nem mondható el. Őt nem tudományos és ontológiai kíváncsisága vezeti tragikus kettős életébe, hanem az elkerülhetetlenül bukkan fel álmaiban. Nem akar beavatkozni a létezés természetes folyamatába, az ő tetteiben aligha beszélhetünk – a díjnok meggyilkolására tett kísérletét leszámítva – szándékosságról. Bár Stevenson tolmácsolásában egy varázsszer bevétele okozza kezdetben a két én közötti váltakozást, a történet végén már az alvás jelenti a határvonalat, éppen, mint *A gólyakalifában*, hiszen Dr. Jekyll egy idő után elveszti az uralmat metamorfózisa fölött, és Mr. Hyde olyan sebezhető pillanatokban tör utat magának, mint az orvos elbóbiskolása.⁴³ Ilyenkor „a lélek egy pillanat alatt szökellt egyik testből a másikba”,⁴⁴ ami Elemér tapasztalatával hozható pontosan fedésbe.

Végezetül érdekes megegyezés a két szöveg között, hogy mind Dr. Jekyll, mind Elemér bizonytalanul váltogatja az egyes szám első és harmadik személyű személyes névmásokat, mikor hasonmására hivatkozik. „Ó, milyen jó így harmadik személyben beszélni arról az undok magamról!” (130) – mondja Elemér Dr. Jekyllhez hasonlóan: „Őt – képtelen lennék azt mondani, hogy engem.”⁴⁵ (87) Mindkét példa rávilágít, hogy a karakterek valójában tisztában vannak azzal, hogy másik énjük tettei is az ő tetteik, azonban ezt az írás által nehezükre esik

⁴² Stevenson: *Dr Jekyll*, 74. „evil was written broadly and plainly on the face of the other”

⁴³ Uo., 89.

⁴⁴ Babits: *A gólyakalifa*, 115.

⁴⁵ „He, I say—I cannot say, I.”

bevallani. Tehát a harmadik személy használata eltávolító funkcióval bír szöveg szintjén, azonban valós megoldást nem kínál. Eleménél a történet előrehaladtával fokozatosan és egyre sűrűbben keveredik a díjnok egyes szám első és harmadik személyű megnevezése: „Tábornok Elemér pedig attól kezdett félni, hogy a díjnok egyszer valóban öngyilkossá vagy gyilkossá lesz. Miért féltém ettől?” (131) Ezáltal „a valóság és az álom a leírás aktusában interferálni kezd egymással, az elkülönítés lehetősége fokozatosan megszűnik.”⁴⁶ Dr. Jekyll – bár megfogalmazza többször, hogy az nem lehet ő – szintén hivatkozik Hyde-ra első személyben: „Ördögi dühvel rávicsorogtam, erre le is hervadt az arcáról a mosoly.”⁴⁷ (87) Így hiába igyekszik a varázsszeren túl grammatikailag is különválasztani magát rosszabbik énjétől, fel kell ismernie létének „felbonthatatlan kettősségét”⁴⁸

A fejezet feltárta a Stevenson-hatás jelentőségét, hiszen amellett, hogy Babits maga is rámutat a két regény tartalmi hasonlóságára, a szövegek összevetése során konkrétabb párhuzamok is fellelhetők; a kettősség stilisztikai jelölése, az erkölcs polaritásának kérdésköre és az emberi identitás összetevőinek dichotómiája, melyet Paul Ricoeur elméletének tükrében vizsgáltam a két műben.

ÖSSZEGZÉS

Bár Babits nem teljesen ismeretlen témához nyúlt, műve mégis elkülöníthető magyar és világirodalmi társaitól, saját korában a magyar próza egyik legmodernebb alkotásának tekinthető. Babits első regényének modernsége abban rejlik, hogy nem a magyar epikus hagyományt folytatja, hanem a világirodalmi és intermediális élmények ihletik a regény prózapoétikai megoldásait. A mű számos interkulturális párhuzamot integrál és innovatív megoldásokkal rendelkezik, ezáltal világirodalmi rangúnak tekinthető. A regény befogadói élménye azáltal válik kortól függetlenné, hogy Babits nem konkretizálja az értelmezés keretét; a regény világának bizonytalansága bárhol és bármikor érdekes lehet. Nem véletlen, hogy a regény angol, cseh, eszperantó, észt, finn, francia, lengyel, német, olasz, orosz és svéd fordításban is megjelent.⁴⁹

Dolgozatomat Babits Mihály önéletírásában megfogalmazott gondolatával zárom: „Az utánzás olykor teremteni is tud: olyan valamit hozhat létre, amilyen

⁴⁶ Szűcs: *Önmagukat olvasó szövegek*, 414.

⁴⁷ „I gnashed my teeth upon him”

⁴⁸ Szűcs: *Önmagukat olvasó szövegek*, 424.

⁴⁹ Stauder Mária – Varga Katalin (szerk.): *Babits Mihály. Bibliográfia*, Budapest, Argumentum, 1998, 281.

még nem volt a világon, s nélküle nem is lett volna soha.”⁵⁰ Bár erős túlzás lenne utánzásnak nevezni *A gólyakalifát*, hiszen eredetisége vitathatatlan, az integrált interkulturális hatások sokasága nélkül a regény mégsem vált volna a századelő legmodernebb és „legmeglepőbb”⁵¹ művévé.

IRODALOMJEGYZÉK

- ANGYALOSI Gergely: Babits, Freud és a „keresztény lélekelemzés”, in Kelevéz Ágnes – Lengyel Imre Zsolt (szerk.): *„Ki mit lát belőle”. MIT-konferenciák 4.*, Budapest, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2017, 123–131.
- ARANY Zsuzsanna: Stevenson rémálma, *Irodalomismeret*, 2014/3, 49–55.
- BABITS Mihály: *A gólyakalifa*, Budapest, Szépirodalmi, 1981.
- BABITS Mihály: *Az európai irodalom története*, Budapest, Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt., 1991.
- BABITS Mihály: *Keresztülkassul az életemen*, Budapest, Nyugat és Irodalmi Rt., 1939, 23.
- BARKER, V. D.: The Watcher in the Tower, *Hungarian Quarterly*, 1938/1, 165–175.
- BELIA György (szerk.): *Babits Mihály, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső levelezése*, Budapest, Akadémiai, 1959.
- CASTRO, Melissa Christina: *The Tragedy of Conscience in Edgar Allan Poe's Tales: A Nietzschean/Freudian Dialectical Approach*, Theses and Dissertations 159, 2021.
- GÁL István (szerk.): *Babits–Szilasi levelezés*, Budapest, PIM, 1980.
- GÁL István: Babits egyes verseinek keletkezéséről, in Gál István: *Babits Mihály. Tanulmányok, szövegközlések, széljegyzetek*, Budapest, Argumentum–OSZK, 2003, 462–475.
- GÁL István: Babits és az angol irodalom, in Gál István: *Babits Mihály. Tanulmányok, szövegközlések, széljegyzetek*, Budapest, Argumentum–OSZK, 2003, 41–139.
- GÁL István: Babits szerepe a magyarországi angol műveltségben, in Gál István: *Babits Mihály. Tanulmányok, szövegközlések, széljegyzetek*, Budapest, Argumentum–OSZK, 2003, 31–40.
- KARDOS Pál: *Babits Mihály*, Budapest, Gondolat, 1972.
- KOVÁCS Krisztina: Démonok között. A gólyakalifa és a zsánerfilm (rémfilm, kísértetfilm, noir-elemek), *Tiszatáj*, 2021/7–8, 119–136.
- MOORES, D. J.: Oh Gigantic Paradox: Poe's 'William Wilson' and the Jungian Self, *The Edgar Allan Poe Review*, 2006/7, 31–48.
- ODORICS Ferenc: A gólyakalifák történetei, in Sipos Lajos (szerk.): *„...Igévé vált”. Tanulmánygyűjtemény az ELTE XX. Századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke által hirdetett Babits Mihály életműve hallgatói pályázatra leadott dolgozatokból*, Budapest, ELTE, 1985, 135–147.

⁵⁰ Babits Mihály: *Keresztülkassul az életemen*, Budapest, Nyugat és Irodalmi Rt., 1939, 23.

⁵¹ Szilasi Vilmos levele Babitsnak 1913 decemberében, in Gál István: *Babits–Szilasi levelezés*, Budapest, PIM, 1980, 37.

- POE, Edgar Alan: *William Wilson*, ford. Véték Gábor, in *E. A. Poe legjobb elbeszélései*, Debrecen, Szukits, 2012, 96–117.
- RICŒUR, Paul: Az én és az elbeszélő azonosság, in Szegedy-Maszák Mihály: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Budapest, Osiris, 1999, 373–412.
- RÓNA Judit: *Nap nap után. Babits Mihály életének kronológiája 1915–1920*, Budapest, Balassi, 2014, 271.
- SEBŐK Melinda: A modernség tetőfoka konzervatív formában, Babits és Amerika, *Hitel*, 2011/8, 110–119.
- SEBŐK Melinda: Filozófiai kérdések, műfaji-formai sokszínűség Babits Mihály *Levelek Iris koszorújából* című kötetében, *Tiszatáj*, 73. évf., 2019/2, 115.
- STAUDER Mária – VARGA Katalin (szerk.): *Babits Mihály. Bibliográfia*, Budapest, Argumentum, 1998, 281.
- STEVENSON, Robert L.: Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete, in Robert L. Stevenson: *Jekyll és Hyde*, ford. Weisz Böbe, Budapest, Alinea, 2012, 5–92.
- STEVENSON, Robert L.: *Strange Case of Dr Jekyll and Mr Hyde*, London, Longman, Greens Co., 1886.
- SZITÁR Katalin: A csönd hangjai (Babits Mihály: A gólyakalifa), in Szitár: *Hiány-jelek. Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Krúdy Gyula írásművészetéről*, Budapest, Universitas Pannonica, 2014, 23–39.
- SZŰCS Marianna: Önmagukat olvasó szövegek. Babits Mihály *A gólyakalifa*; Robert L. Stevenson *Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete*, in Horváth Kornélia – Szitár Katalin (szerk.): *Szó, elbeszélés, metafora. Műelemzések a XX. századi magyar próza köréből*, Budapest, Kijárat, 2003, 410–428.